

Б. А. Мещеряков

КАМЕННАЯ МОГИЛА

Б. Д. МИХАЙЛОВ

КАМ'ЯНА МОГИЛА
STONE TOMB
KAMIENNA MOGIŁA

ВИДАВНИЦТВО «ПРОМІНЬ»
ДНІПРОПЕТРОВСЬК 1976

НЕОЗОРІЯ ПРИАЗОВСЬКИЙ степ... Тут, поблизу траси Москва—Сімферополь, за 18 кілометрів на північ від Мелітополя, розкинувся кам'яний горб з нагромадження брия. У народі його прозвали Кам'яною мотилою.

Заїзрені мільйонами років, оброслі зеленим лишайником, ці брия, різноманітні за формою та фантастичні за обрисами, справляють враження мовчазної величезності.

Чимало легенд складено про це чудо природи. Ось одна з них.

Зави́в чимось богатыр Богур перед алахом, і той покарав богатыря: спримусив вирвати руками з ближнього гірського краєва камені і скласти з них на березі Молочної такої височини гору, з якої в усі боки було б видно степ. Виконуючи волю алаха, Богур вирвав з краєва велетенські брия каменю, переносив їх на собі і складав одна на одну на височині алахом місця, для скорішого виконання робота він залізався до хитрощів: нещільно викладав камені. Коли билися між собою, робота було зроблено, Богур, витягуючи брия, неохоче оступився і провалився у напівископаний котлован між каменями щільніш, зав'язнув там і помер голодною смертю. Така

кара світнала його за спробу обдурити аллаза. Після цього аллаз вола вітром засипати піском всі мішки між каменем і тим захрило тіло богатыря Бугура, кістки якого і повніи зашлямові між каменями; місце ж те стало зватися Кам'янь-горою»¹.

Кам'яна могила — унікальна пам'ятка в геологічному і історичному плані. Історія утворення її дуже проста: це залишок пісковика сарматського ярусу третинної епохи, який в первинному стані клався собію залишок мілкого моря.

У період танення льодовика, межа якого досягла району сучасного Дніпропетровська, «свіжого водам, стікаючи до низин, виникла великий кам'яний острів, який повільно поглиблюючи русла річки Молодої паявся на материк. Під впливом розмивання і висітрясання пориваний щит пісковика розколювався. Уламки сповзали по піску, утворюючи своєрідний кам'яний горб, печери і гроти.

Зараз висота Кам'яної могили досягає 12 метрів, а на площі близько трьох гектарів налічується понад три тисячі плит.

Перші відомості про Кам'яну могилу з'явилися наприкінці XIX сторіччя, коли відомий археолог М. І. Веселівський, на чийо долі припадає сенсаційні відкриття скіфських старожитностей, випадково побував на Кам'яній могилі і оубідувався у «Зайтах археологічної комісії» свої враження від малюнків порівієння людей, які він побачив у печерах і гротах давньозинного витвору природи.

Тільки за радянського часу стали можливими дослідження на скальнях могили у призовському степу. Починаючи з 1932 року тут працювали наукові співробітники Мелітопольського краєзнавчого музею, пізніше — Азово-Чорноморська археологічна експедиція АН УРСР під керівництвом О. М. Валера, а різні роки тут вели пошуки відомі радянські археологи В. М. Даниленко, М. Я. Рудніков, В. М. Гладкий. На степах печер і гротів було виявлено багато настальних зображень, чудових за своїм виконанням, глибоко реалістичних, які дають уяву про господарство

¹ Дзякович П. К. Історія Мелітополя. Мелітополь, 1886, с. 26—27.

перейських жителів Приазов'я, про їхню духовну культуру та життя.

Тут на стінах пересхрещуються малюнки різних історичних епох: епіпалеолітичної (мезоліт), неолітичної, мідно-бронзової і навіть середньовічного часу. На фоні лінійно-геометричних композицій розташовані зображення свійських і диких тварин, напівреалістичні малюнки людини, окремі відбитки рух і ступнів. Ці зображення виконані на поверхні пісковика не фарбують, як, наприклад, у Франції і Південній Африці або у Гімалайських горах на Кавказі, а протирались шматком твердого каменя.

Стародавні люди були беззахисні перед стихіями природи, вони не могли подолати багатьох явищ: громового дощу, вогню, смерті і тому наділяли їх надзвичайними силами. За віруваннями первісних людей, обрали, здійснювані за допомогою місцевих чаклунів перед зображеннями тварин, сприяли, наприклад, відомому полюванню.

Великий кам'яний горб у степу вабила людей, як янгове месанчійне і фантастичне. В їх свідомості, мабуть, виникло питання: звідки у антагоніст сонцю пустелі кам'яний горб? Ось чому вони обожнювали цей горб і зробили його культовим місцем. Саме сюди, в печеру і гроту цього кам'яного загромождження, прилюдно в ті далекі часи стародавні люди відправляли перед полюванням свої обряди...

Однак давайте пройдемося по печерах і гротам цієї кам'яної первісного мистецтва, по цьому своєрідному піднятому «серйтажу» Північного Приазов'я.

З північно-західного боку Кам'яної можна знаходитися так звані грот «міднента» (ванта № 2). Усередині його добре видно, що стіна дуже задимлена від ритуальних вогнищ стародавніх людей. У білосніжній анимальності фігури тварин, вибиті на стіні у техніці контурного начерку і протирання (пробивання?) по всій площі. Раніше у центрі гроту змальовувалось стилізоване зображення мамонта, яке зараз зберігається в Інституті археології АН УРСР. Це зображення, як вважають В. М. Даниленко і О. М. Вадер, відтворює мамонта, якому понад 15 тисяч років. Тоді вже могутні тварина вимерла, але її образ залишився живим

у легендах. Тому він був предметом поклоніння пераїсних жителів підданого степу.

А тепер звернемо увагу на стелю, де зображено чотири рогатих биків. Тварини повернулися головами у різні боки. Не виключено, що тут слід бачити уявлення на вже відомі людській частині світу. Загадок багато, але остаточної відповіді досі немає. Можна з певністю сказати, що грот був присвячений культу биків у ранньомезолітичну епоху. Адже ця тварина після приручення стала людям усім блага: їжу, одяг, домішку тощо.

У підземно-східному кутку грота «мисливця» видно вертикальну плиту. Її композиція відображує верхню нагіть. Люди відтворили зображення тварин, згинулих у загоріжку. Тут ми бачимо глибоку свідомість, знайня звичок і анатомічної будови тварин. Зображення відносяться до VI тисячоліття до нової ери.

Наступною ознакою, тобто розвитком неолітом, датуються зображення мисливсько-риболовської тематики в гроті «собаків». До цього ж часу відносяться зображення рибуловських сіток, човнів, собак з піднятим хвостом, сцени полювання. Прадавній художник зобразив середовище, в якому він жив. Крім того, в кем'янокаменіських малюнках захочеш помістити багатьох півданих нам міфів і легенд.

Особливе місце в житті людей займало приручення коня. Ного зображення є на так званих «кінських плитах», де ми бачимо коней, конісників, знаки сонця, огорожі тощо. Коні намальовані у бігу з анатомічною головою, з поворотом тіла в несподіваному ракурсі. Художник талановито, кількома лініями передає динамічний стрімкий рух тварини.

У гротах № 25—27 зображення коней візьмо розширені. На плитах від нихи навіть не проведена символічна лінія землі, а це свідчить про релігійне поклоніння швидконогій тварині. Древні люди пов'язували коня з космічними уявленнями. В цьому зв'язку пізніше давньогрецький «батько історії» Геродот повідомляв, що масагети (плем'я мачомаків, які жили за Волгою) поклонялися божу сонця — Гелію — і приносили в жертву йому коней: найшвидшому з богів — найшвидша тварина. Астральний зміст цього зображення підтверджується також малюнком на плиті № 27, де ма-

тверено ярмагу колекціону. Ці малюнки відносяться до епохи енеоліту, тобто середини IV тисячоліття до нової ери.

На схід від «кінських плит» розташована група плит із зображенням десятків людських стоп (плити 34 а, 44 ж). Правда, стопа в символі є і на плиті № 28, яка до лопкої міри пов'язує групу названих плит. Однак тут вони у більшій кількості. На одній із плит налічується близько 50 зображень. Вони мають численні аналогії з первісному мистецтві усього світу. Згідно з уявленнями первісної людини — це сліди божества, яке крокує у всесвіт.

Ці зображення пов'язані з уявленнями людей про всесвітньо-полювальну роботу, з думками про посередження природи з участю сонячного божества. Але є зображення і стов тварини, що нагадує ведмедя. Можливо, це образ антіпода світлому сонячному божеству, яке уособлює темряву, світ мертвих і скорботи.

Помилоння стовми людини відомі і в іншому розумінні. Так, скіфи, як повідомляє Геродот, показували малазіонцям одну варту уваги пам'ятку: коло ріки Тирас (Дністер) відбиток ступні Геракла, схожий на слід людської ноги. А Геракл в уявленні скіфів був їхнім прародителем.

У південно-західній частині горба на плиті № 49 серед зображень людських стоп вираховується бронзова сокира, яка, символізуючи небо, зближається з рогатою людською фігурою на плиті № 23 і тим самим пов'язується з астральними уявленнями стародавніх людей. Ці малюнки датуються II тисячоліттям до нової ери.

Окрему групу малюнків являють собою зображення на плитах № 36 і 37. Тут фігури биків передані у верхній проекції. Разом із биками зображено, мабуть, сонця. Це свідчить про наявність землеробського культу. Перекриття ж всієї композиції «великим хрестом», за думкою В. М. Даниленка, символізує «астральний напрям руху». На другій половині плити № 37 зображені змеї бики, які тиснуть волохушу або сани. Зліва — зображення великого змія, що символізує у стародавніх людей божество потойбічного світу, а можливо, це своєрідний шкелетонічний символ до зорі-тими. Датуються ці малюнки, як довів В. М. Гладіліс, епохою бронзи, тобто першою половиною II тисячоліття до нової ери.

На щожу, власне, можна було б закінчити опис комплексів зображень Кам'яної могили, які проіснували тисячоліття, аж раптом у десятках випадків ми спостерігаємо сліди перехреснення чудових прадавніх мазонів: це сліди роботи релігійних фанатиків, близьких до наших часів. Своєрідне гасіння нібито магійної сили попередніх мазонів, мабуть, пов'язане з боротьбою міжуської і ранньохристиянської релігії у Північному Причорномор'ї. Ось чому в померах і гротах шакреслені монетами Христа, хрести тощо.

Підійміться на кам'яний горб, і ви побачите на зашмідних плетях добре відшліфовані площини. Це — полісуари. На цих кам'яних площині предки шліфували кам'яні знаряддя праці. Датуються полісуари енеолітом, тобто IV—III тисячоліттями до нової ери.

Віля підосади кам'яного горба древні кам'янолеси створювали антропоморфні стели (людиноподібні скульптури), відтворюючи в них образи богів і вождів племені. Одну з них, матеріалом для якої став кам'яномогильський пісковик, знайдено у 1974 році в енеолітичному поселенні поблизу Мелітополя, у селі Костянтинівці. Кам'яна могила призначалась мочовиків і в пізніший час. У гроті № 25 і кількох інших місцях є зображення коня і вершника, що відносяться до середньовіччя.

Кам'яна могила в призовському степу у стародавній час займала значне місце в духовній культурі людей. М. Я. Рудинський у цьому зв'язку писав: «...петрогліфічний комплекс Кам'яної могили в якійсь своїй частині є одним з кроків того світогляду, який складався з мислях широкого культурно-історичного пояса, що простягся через Старий Світ між Індією і європейським узбережжям Атлантики»¹.

Розпорядженням Ради Міністрів УРСР від 7 липня 1964 року Кам'яну могилу оголошено заповідною зоною АН УРСР. На схилі Червоної Гори, поруч з могилою, розташовано філіал Мелітопольського краєзнавчого музею.

¹ Рудинський М. Я. Кам'яна могила. К., 1961, с. 140.

В експозиції музею подані численні оригінали і копії малюнків з печер і гротів Кам'яної доби, а також предмети матеріальної культури. Знайдені археологічними експедиціями, які розповідають про стародавню історію нашого краю.

Музей працює з 10 до 18 години.

Вихідний — понеділок.

Туди до музею автобусами: Мелітополь — село Марне до кімислої зупинки; Мелітополь — Новопелипівка до зупинки Сільрада.

THE VAST NEAR-AZOV STEPPE. Here on the highway Moscow — Simferopol, 18 kilometers to the north of the city of Melitopol, a stone hill of piled up boulders is scattered. The people have named it Stone Tomb.

Weather-beaten for millions of years, overgrown with green lichen, these boulders, different in form and fantastic in their outlines, produce the impression of silent stateliness.

Many legends have been devised about this wonder of nature. Here is one of them.

The hero Bogur committed an offence against Allah, and the latter punished the hero by making him «dig out boulders from the nearby mountain-ridge by hand and pile them into such a high mountain on the bank of the Molechnaya River that the steppe could be seen from all sides. Executing Allah's will, Bogur wrested out huge boulders from the ridge, carried them and piled one upon the other in the place indicated by Allah: to fulfill this work quicker he resorted to cunning by piling them loosely. When the work was more than half done, Bogur, when dragging up the boulders, accidentally stumbled and fell through a crack deliberately left by him bet-

ween the rocks, stuck there and starved to death. Such a punishment befell him for wanting to deceive Allah! After that Allah told the winds to fill up all the cracks between the rocks with sand to cover the body of the hero Bogur whose bones are still jammed at present between the rocks. This place was named Stone-Mountains.¹

Stone Tomb is a unique relic from the geological and historical point of view. The history of its formation is very simple. It is the remains of sandstone from the Sarmatian stage of the Tertiary epoch which in its primary condition was the remains of a shallow sea.

During the melting in the ice-age, the border of which reached the area of modern Dnipropetrovsk, «the big waters» flowed to the south, washing out a large stone island which, as a result of deepening the main course of the Molochnaya River, happened to be on the top. Under the influence of washing out and erosion, the primary shield of sandstone cleaved. The rock waste slid along the sand, forming a peculiar stone hill, and also caves and grottoes.²

At present Stone Tomb is 12 metres high, and there are more than three thousand slabs on the area of about three hectares.

The first information about Stone Tomb appeared at the end of the XIX century, when N. I. Veselovsky, the well-known archaeologist and discoverer of the sensational Scythian Antiquities, happened to visit Stone Tomb and publish in «Reports of the Archeological Commission» his impressions about the drawings by primitive man, which he had seen in the caves and grottoes of the marvellous creations of nature.

Only during Soviet time did it become possible to study the drawings on the rocks in the Near-Azov steppes. Beginning from 1932 some scientific associates of the Melitopol Museum of Regional Studies, later on the Azovo-Black Sea archaeological expedition of the Academy of Sciences of the U.S.S.R. under the guidance of O. N. Bader worked here, at different times the well-known Soviet archaeologists V. N. Danilenko, M. Ya. Rudinsky, V. N. Gladilin carried on

¹ Dryakovitch P. K. The History of the City of Melitopol, Melitopol, 1896, pp. 26—27.

investigations. Many images on the rocks have been observed on the ceilings of the caves and grottoes. They are remarkably drawn, profoundly realistic which give an idea about the economy of the primitive inhabitants of the Near-Azov area, about their spiritual culture and life.

Here on the ceilings you can observe a crossing of drawings from different historical epochs: Epipaleolithic (Mesolithic), Neolithic, Copper-Bronze and even the Middle Ages. There are images of domestic and wild animals, semi-realistic images of man, individual imprints of hands and feet arranged on the background of linear-geometrical compositions. These figures were not drawn on the surface of the sandstone with paint as in France and Northern Africa, or the Gekamsky Mountains in the Caucasus, but they were rubbed in with a piece of hard stone.

Ancient people were defenceless against the elements of nature. They could not comprehend many phenomena, thunderstorms, rain, fire and death, therefore they considered them to be super-natural forces. According to the beliefs of primitive man, the rites performed by the local sorcerers before the images of animals promoted hunting.

The big stone hill in the steppe attracted people as a singular and fantastic phenomenon. In their minds the question probably arose: how did this stone hill appear in this sun-scorched desert? That is why they idolized this hill and made it their worshipping place. It was here in the caves and grottoes that the primitive people came to perform their rites before hunting.

Let us go through the caves and grottoes of this relic of primitive art, through this peculiar underground «Hermitage» of the Northern Near-Azov area.

From the north-western side of Stone Tomb there is the so-called «Mammoth» grotto (slab 9). Inside it you can distinctly see that the ceiling is heavily sooted due to the ritual fires of the ancient people. Among the semi-darkness the figures of animals chiselled out on the ceiling in the style of contour drawing and rubbing or piercing stand out on the whole surface. True, a stylized image of a mammoth, which is at present in the institute of archeology at the Ac. of Sc. of the U.S.S.R., stood out in the centre of the grotto before. This

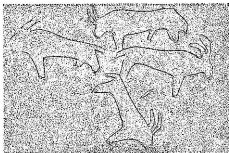
Ціх кам'яных бралам — блізка 14 мільёнаў гадоў.
These stone boulders are about 14 million years old.
Te kamienne bryły istnieją już blisko 14 milionów lat.

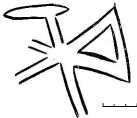

Грот «mammoth».
Grotto «Mammoth».
Grotto «mammoth».

Грот № 9. Маусорт. Бакв.
 Грот № 9. Mammoth. Oxen.
 Grota № 9. Mamut. Byki.

Монорاما Ісуса Христа на слаті № 25.
 Monogramme Jesus Christ on Slab No. 25.
 Monogram Jezusa Chrystusa na plycie № 25.

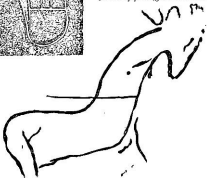
Судно з парусом (нама № 51а).
 A ship under sail (Slab No. 51 a).
 Statek z żaglem (plyta № 51a).

Grota a cașarii.
Foot in sandals.
Slopa w sandalu.

Блаторотунк оленъ (гротта «Сорcerer»);
A deer (Grotto «Sorcerer»);
Szlachetny jelen (grota «czarodziej»).

Везущий.
A horse- rider.
Jedźciec.

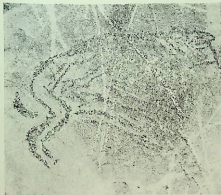
Зображення на нумі № 25.
Images on slab No. 25.
Wizerunki na płycie № 25.

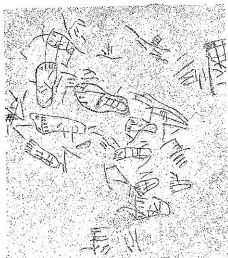
Стилізоване зображення крилатого
дракона.
A stylized image of a winged dragon.
Stylizowany wizerunek skrzydlatego smoka.

Тварина на карнизі грота «Чаклуна».
Animals on the cornice of Grotto «Sorcerers».
Zwierzę na gzymsie groty «czarodzieja».

Сліди на плиті № 34б.
Traces on slab No. 34b.
Сліди на плиті № 34б.

image, as V. N. Danilenko and O. N. Bader suppose, reconstructs a mammoth of more than 15 thousand years ago. The mighty animal had died out at that time, but its image remained alive in legends. That is why it was an object of worship of the primitive inhabitants of the southern steppe.

Let us now turn our attention to the ceiling where four horned oxen are imprinted. The animals' heads face different sides. It is not excluded that this may be an indication to the parts of the world known to man. There may be many surmises, but there is no final answer to it as yet. It can be said for sure that the grotto was dedicated to the cult of the ox in the early Neolithic epoch. You see, after being domesticated this animal brought people necessities: food, clothing, shelter.

A vertical slab is distinctly seen in the south-eastern corner of the «Mammoth» grotto. Its composition represents primitive magic. Man has produced the image of animals driven into a pen. Here we can see profound observation, a knowledge of the habits and anatomic make up of animals. The images refer to the VI millennium B. C.

The images of the hunting-fishing themes in the «dog» grotto are dated to the successive epoch, i. e. the development of Neolith. The images of fishing nets, boats, a dog with a raised tail and hunting scenes refer to this time. The ancient artist depicted the environment he lived in. It should be borne in mind, however, that there are a number of myths and legends expressed in the toposes in the figures of Stone Tomb which are unknown to us.

A special place in the life of man was the domestication of the horse. Its image is on the so-called «horses» slabs where horses, chariots, the signs of the sun, enclosures, etc. can be seen. The horses are depicted on the sun, with their heads stretched out, with an unexpected foreshortened turn of the body. The artist was talented, a few lines depict the dynamic headlong movement of the animal.

In grottoes No. 25—27 the images of horses are freely scattered. Even the symbolic lines of the earth are not drawn on the slabs under them, and this testifies of worship to this fleet-footed animal. Ancient people associated the horse with cosmic imaginations. Later in this connection, the «Father of History» Herodotus informed that

the massahets (a nomad tribe that lived beyond the Volga) worshipped Helios, the sun-god and sacrificed horses to him: the swiftest animal to the swiftest of gods. The astral sense of this image is confirmed in the figure on slab No. 27 where a winged chariot is represented. These images refer to the Eneolithic epoch i. e. in the middle of the IV millennium B. C.

A group of slabs with the imprints of dozens of human feet (slabs No. No. 34a, 44a) are arranged to the east of «Horse» slab. True, there are feet in sandals on slab No. 28, which to some extent connect the above mentioned slabs. But here they are more numerous. On one of them there are up to 50 imprints. They have a great analogy with primitive art of the whole world. According to the imagination of primitive man, these are the footprints of a deity walking across the universe.

This belief is connected with the people's idea of spring field work, with the idea of the revival of nature by the aid of the sun deity. But there is an image and paw of an animal which resemble those of a bear. This may imply the antipode to the light deity (the sun) by personifying darkness, the world of the dead and grief.

The worship to human feet is known in another sense. Thus, the Scythians, as Herodotus has it, showed travellers the only relic worth mentioning: the imprint of Heracle's foot resembling a human foot-print of the Tires River... (Dniestr). And Heracle, in the imagination of the Scythians, was their forefather.

In the south-western part of the hill on slab No. 49 among the human footprints a double-edged axe is engraved which, symbolizing heaven, comes close to the horned human figure on slab No. 23 and is connected with astral imaginations of ancient people. These figures date to the II millennium B. C.

The images on slabs No. No. 36 and 37 are individual groups of figures. Here the figures of oxen are represented in the upper projection. The sun is probably depicted together with the oxen. This testifies to the cult of farming. In V. N. Daniilenko's opinion the «big cross» over the whole composition symbolizes the «astral direction of motions». On the other half of slab No. 37 oxen are depicted drawing a drag or sleigh. To the left a big snake,

which symbolized to the ancient people the deity of the beyond, dominates the image, or maybe this is a peculiar symbol indicating the road to dawn-obscurity. These figures, as V. N. Gladilin proved, date to the Bronze epoch, i. e. the first half of the II millennium B. C.

As a matter of fact, the descriptions of the Stone Tomb complex of images which have existed for millenniums could stop here, when suddenly in dozens of cases we can observe traces of a crossing of the remarkable ancient figures. These are traces of works of religious iconatics close to our time. A peculiar extinguishing alleged magic power of the foregoing figures are probably connected with the struggle between heathen and early Christian religions in the North Near-Black Sea area. That is why the monogrammes of Christ, crosses, etc. are drawn in the caves and grottoes.

If you climb up the stone hill you can come across a well-polished surface on the moss-covered slabs. This is a buffer-stone. On these stones our ancestors polished their stone implements of labour. These buffer-stones date back to the Eneolithic period, i. e. the IV—III millennium B. C.

At the foot of the stone hill ancient masons created anthropomorphic stakes (anthropoid sculptures) reproducing in them the images of gods and chieftains of tribes. One of them, the material of which Stone Tomb sandstone served, was found in 1974 in an Eneolithic burial ground near Melitopol, in the village of Konstantinovka. Stone Tomb attracted Normans even in later time. In grotto No. 23 and some other places there are images of a horse and a horseman referring to the Middle Ages.

Stone Tomb in the Near-Azov steppe played a significant part in the spiritual culture of the people in ancient times. M. Ya. Rudinsky wrote in connection with this, "...the petrographic complex of Stone Tomb in some part is one of the manifestations of that outlook which took shape within the boundaries of a wide cultural-historical zone, which extended through the Old World between India and the European coast of the Atlantic"¹.

¹ M. Ya. Rudinsky. Stone Tomb. K., 1961, page 140.

By decree of the Council of Ministers of the Ukr. S.S.R. of June 7, 1954 Stone Tomb is declared a reserve of the Ac. of Sc. of the Ukr. S.S.R. A branch of the Melitopol Museum of Regional Studies is situated next to the tomb on the slope of Krasnaya Gora (Red Mountain).

Numerous originals and copies of the figures from the caves and grottoes of Stone Tomb and also objects of material culture procured by archeological expeditions which tell us about the ancient history of our parts are represented in the exhibits of the museum.

The Museum is opened from 10 a. m. to 5 p. m.

Closed on Monday.

To reach the Museum take buses: «Melitopol — Mirny Settlement» till final stop; «Melitopol — Novofilippovsk» till Selsoviet (Village Soviet).

NIEPRZEJRZANY PRYZAZOW-
SKI step.. Tu, w pobliżu trasy
Moskwa — Simieropol, o 18 kilo-
metry na południe od Melitopola,
rozłożył się kamienny pagórek z
nagromadzonych brył. Ludzie na-
zwali go Kamienną mogiłą.

Zrujnowane wiatrem przez milio-
ny lat, obrosnięte zielonymi liźzaja-
mi, te bryły, rozmaite za kształtem
i fantastyczne za konturami, opre-
wiają wrażenie milczącej majesta-
tyczności.

Niegdzie jest legend o tym cud-
zie przyrody. Oto jedna z nich.

Zawinił bohater Bogur przed al-
lachem i allach ukarał bohatera:
czmochał wyrwać rękami z bli-
skiego górskiego łańcucha kamie-
nie i złożyć z nich nad brzegiem
Molocznej łakiej wysokość górą, z
której na wszystkie strony było by
widać step. Bogur mosił i skła-
dał kamienie na wskazywanym al-
lachem miejscu; żeby prędszej wyko-
nać pracę zaczął używać wybie-
gów; nieszczelnie układał kamie-
nie. Gdy już większa część pracy
była wykonana Bogur weigając
bryły nieostrożnie poślknął się i za-
wałł się w porozslawione przez
tego szczeliny w kamieninach, uwie-
znął tam i umarł wskutek wygło-
dzenia. Taku kara społkala go za
usilowanie oszukać allacha. Po
tym allach nakazał wiatrom zasypać

piaskiem wszystkie szczeliny w kamieniach i przyrądy ciała bohatera Bogura, kości którego po dziś dzień przylepił się kamieniem; mając to zaczęli nazywać Kamień-góra*.

Kamienna mogiła to unikalny zabytek ze strony geologicznej i historycznej. Jego historia jest bardzo zwyczajna: jest to zaczątek piaskowca sarmackiej warstwy okresu trzeciorzędowego, który w początkowym stanie przedstawiał sobą resztkę miełizny morza.

W okresie łopienia lodowca, granica którego dosięgnęła rejonu współczesnego Dniepropietrowska, «wielka woda», gdy ściekała na południe, wymyła wielką kamienną wyspę, która wskutek pogłębienia koryta rzeki Mołocznej okazała się na powierzchni. Pod wpływem podmywania i wywieltrzenia pierwotna warstwa piaskowca rozpadła się. Ułamki zwały się po piasku, stwarzając swoisty kamenny pagórek, pieczary i groty.

Obecnie wysokość Kamiennej mogiły dosięga 12 metrów, a na powierzchni blisko 3 hektarów wyznaczają się ponad 3 tysiące płyt.

Pierwsze wiadomości o Kamiennej mogiłe ukazały się w końcu XIX stulecia, gdy znakomity archeolog M. I. Wasilowski, który zrobił sensacyjne odkrycie asyryjskich starożytności, przypadkowo przebywał na Kamiennej mogiłe i opublikował w «Sprawozdaniach komisji archeologicznej» swoje wrażenia od rysunków ludzi pierwotnych, jakie zobaczył w pieczarach i grocie tego dziwnego wytworu przyrody.

Tylko podczas władzy radzieckiej zjawily się możliwości badania rysunków naskalnych w Przyzowskim ślepie. Zaczynając od 1932 roku tu pracowali naukowcy współpracownicy Melitopolskiego krajoznawczego muzeum, później — Azowo-Czarnomorska archeologiczna ekspedycja pod kierownictwem O. M. Badera; w różne lata prowadzili poszukiwania radzieccy archeolodzy W. W. Damiłenko, M. I. Rudakowski, W. M. Gladylina. Na sklepieniach pieczar i grotołów było znalezione wiele pięknych i głęboko realistycznych naskalnych wizerunków, jakie dają pojęcie o gospodarstwie pierwotnych mieszkańców Przyzowa, o ich duchowej kulturze i życiu.

* P. K. Dziakowicz. Historia Melitopola. Melitopol. 1896, s. 26—27.

Tu na pułapach przedmają się rysunki różnych historycznych epok: paleolitycznej (mezolit), neolitycznej, miedziobronzowej i nawet średniowiecza. Na tle linowo-geometrycznych kompozycji namalowane domowe i dzikie zwierzęta, ludzkie, odciski rąk i stóp. Te rysunki były naniesione na powierzchnię piaszczystą nie farbami, jak, na przykład, we Francji i Afryce Południowej albo w Górkach na Kaukazie, a przecierane kawałkiem twardego kamienia.

Starożytni ludzie byli bezbronni przed żywiołami przyrody i nie mogli objaśnić licznych zjawisk przyrody: grom, deszcz, ogień, śmierć i dlatego nadziewali ich nadzwyczajnymi słowami. Pierwotny człowiek wierzył, że obrządek czarodziejów przed malunkami zwierząt przyczyniał się, na przykład, do szczęśliwego polowania.

Wielki kamienisty pagórek wabił ludzi jako zjawisko niezwykłe i fantastyczne. Ludzie oczywiście myśleli: skąd w wypalonej skałce pustyni to kamienne zagrobie? Cóż dziwnego odtąd ubóstwiali ten pagórek i zrobili go kultowym miejscem. Właśnie tu, w pieczary i groty, przychodzili starożytni ludzie wykonywać przed polowaniem swoje obrzędy...

Ale powiedzcie, że przejdziemy się po pieczarach i grocie tego zabłyku szluki pierwotnej, po tym swoistym podziemnym «sermitażu» Północnego Przyazowja. Z północno-zachodniej strony Kamiennej mogiły znajduje się tak zwany grót «mamuta» (plyta №9). W środku dobrze widać, że sufit jest bardzo zakępcony od rytualnych ognisk starożytnych ludzi. W półmroku można zobaczyć wyryte na ścianie figury zwierząt. Dawniej w centrum grotu było widać stylizowany wizerunek mamuta, który teraz jest przechowywany w Instytucie archeologii AN URSS. Ten wizerunek zdaniem W. M. Danilenka i O. M. Badera odnawia mamuta, który miał przeszło 15 tysięcy lat. Wtedy już polędziny zwierzęta były wymarłe, ale ich obraz pozostał w legendach. Dlatego on był przedmiotem holdu pierwotnych mieszkańców południowego stepu.

A teraz zwróćmy uwagę na sufit, gdzie są namalowane cztery rogate byki. Zwierzęta zwróciły głowy w różne strony. Możliwie, iż oni wskazują na już znane człowiekowi części świata. Domyśłów jest wiele, ale ostatecznej decyzji dotąd nie ma. Można z pewnością powiedzieć że grót był poświęcony kultu byka w neolitycznej epoce.

Pracując ze zwierzęta po oswojeniu dawali ludziom jedzenie, odzież i temu podobne.

W południowo-wschodnim kącie groty «mametas» widać pionową płytę. Jej kompozycja odwołuje się do pierwotnej magii. Ludzie malowali rysunki zwierząt, zapędzonych do zagrody. Tu widzimy głęboką spostrzegawczość, wiedzę przyrównującą i anatomicznej struktury zwierząt. Obraz tego grota zdaniem archeologów należy do 6 tysiąclecia do nowej ery.

Nyśliwsko-rybolowne obrazy w grocie «psas» datują się na następną epokę to znaczy rozwinętego neolitu. Z tego z okresu pochodzą i wizerunki rybolownej sieci, czółna, psa z podniesionym ogonem, sceny polowania. Pierwotny artysta malował środowisko, w którym mieszkał. Ale trzeba pamiętać, że obrazy Kamiennej mogiły przedświata były liczone i oceniane dla nas mitów i legend.

Osobliwą uwagę pierwotni ludzie udzielali oswojeniu konia. Jego obraz znajdujemy na tak zwanych «końskich płytach»: tu widzimy koni, powozy, słońce, ogrodzenie i t. p. Konia namalowane w ruchu, z wyciągniętymi głowami, z obrotem ciała w niespodziewanym skrócie perspektywicznym. Malarz z ułaskawieniem oddaje dynamiczny, bystry ruch zwierzęcia.

W grocie № 26-27 obrazy koni są swobodnie rozrzucone. Na płytach pod nimi nawet nie nakreślona symboliczna linia ziemi, co świadczy o religijnym holdzie koniu. Starożytni ludzie powiązywali konia z wyobrażeniami kosmicznymi. W związku z tym późnej starogrecki «ojciec historii» Herodot powiadał, że massagety (plemię koczowników, którzy mieszkali za Woltą) ubóstwiali Hetta (boga słońca) i złożyli w ofiarę mu koni: najbyszyjszemu z bogów — najszczęśliwemu zwierzę. Asralna treść tego obrazu potwierdza się także wizerunkiem na płycie № 27, gdzie jest oddany skrzydlaty powóz. Te wizerunki pochodzą z epoki neolitu, to znaczy średnia IV tysiąclecia do nowej ery.

Na wschód od «końskich płyt» rozlokowana grupa płyt z wizerunkami dziesiątków ludzkich słóp (płyty 34-a, 44-a). Prawdę mówiąc słopa w sandału jest i na płycie № 28, która łączy grupę wymienionych płyt. Jednak jest tu ich znacznie więcej. Na jednej z płyt da się malować 50 wizerunków. Mają one liczne analogii w pierwotnej

ształe całego świata. Według wyobrażeń pierwotnego człowieka to są ślady bóstwa, które kroczy do wszechświata.

Te wierzenia są powiązane z ludzkimi wyobrażeniami o wiecznopolnych robotach, z myślami o odrodzeniu przyrody przy pomocy słonecznego bóstwa. Ale są i wizerunki stóp młodźwieżdzia; prawdopodobnie to postać ujemna, antypoda światłego słonecznego bóstwa.

Hold słopom człowieka jest i w innym rozumieniu. Na przykład, Scyty zdaniem Herodota pokazywali podróźnym jedną pamiłkę koło rzeki Tyrasa (Dniestr): odcisk słopy Heraklesa przypominający ślad końskiego kopyta. A Herakles w wyobrażeniu Scytów był ich przojcem.

W południowo-zachodniej części pagórka na płycie № 49 wśród wizerunków ludzkich stóp jest wrytyłowany «bosłeczny łopór, który symbolizując nieko, razem z postacią rogatego człowieka na płycie № 23 świadczy o astralnych wyobrażeniach starożytnych ludzi. Te wizerunki pochodzą z 2 tysiąclecia do nowej ery.

Osobną grupę rysunków stanowią wizerunki na płytach № 36 i 37. Tu obrazy byków są oddane w górnej projekcji. Razem z bykami zmalowane prawdopodobnie słońce. To świadczy o istnieniu kultu rolnego. «Wielki krzyż» w całej tej kompozycji zdaniem W. M. Danilenka symbolizuje «astralny kierunek ruchu». Na drugiej połowie płyty № 37 namalowane są byki, ciągnące brzoę albo sanie. Z lewej strony widzimy obraz wielkiego węża, co symbolizował u starożytnych ludzi bóstwo z zaisziat, a moźliwie to jest oryginalny przewodni symbol do zorzy — stroku. Te rysunki pochodzą (zdaniem W. M. Gladylina) z epoki brązu, to znaczy pierwszej połowy 2 tysiąclecia do nowej ery.

Na tym właśnie można było by skończyć opisanie wizerunków Kamiennej mogily, które istnieją już tysiąclecia. W dziesiętkach wypadków spostrzegamy ślady przedcinania cudownych pierwotnych rysunków: to skutek pracy religijnych fanatyków jak innych, bliźszych do nas czasów. Zatarcie niby-to magicznej siły poprzednich rysunków, oczywiście, było powiązane z walką między pogańską i chrześcijańską religiami w Północnym Przewczarnomorzu. Oto dla tego w pieczarach i grołach są namalowane monogramy Chrystusa, krzyży i temu podobne.

Można wspiąć się na kamienny pagórek i zobaczyć na emsalnych płytach dobrze odszlifowane płaszczyzny. To są polisuary. Na tych kamieniach nasze przodki szlifowali kamienne narzędzia pracy. Polisuary są datowane eneolitem (środkiem 4—5 tysiąclecia do nowszej ery).

Obok podnóża kamiennego wzgórza dawni snycerze stwarzali antropomorficzne sęły (człokokształtne rzeźby), odtwarzając w nich obrazy bogów i wodzów plemion. Jedna sęła, wyrobiona z piaskowca Kamiennej mogiły, była znaleziona w 1974 roku w eneolitycznym mogiłniku w pobliżu Melitopola we wsi Konstantynówka. Kamienna mogiła przyciągała koczowników i pędniej. W grocie № 25 i w innych są wizerunki konia i jeźdźców z okresu średniowiecza.

Kamienna mogiła w przyazowskim ściepie w starodawne czasy zajmowała wybitne miejsce w duchowej kulturze ludzi. M. I. Rudziński w związku z tym pisał: „...petroglificzny kompleks Kamiennej mogiły w jakiejś swojej części jest jednym z wyjawień tego światopoglądu, który tworzył się w granicach szerokiej kulturalno-historycznej sfery, jaka przebiegała się przez Stary Świat między Indią i europejskim wybrzeżem Atlantyku.”

Według zarządzenia Rady Ministrów URSS od 7 lipca 1964 roku Kamienną mogilę było ogłoszono rezerwatem AN URSS. Na zboczu Czerwonej góry, obok mogiły, jest rozlokowana IIIa Melitopolskiego muzeum krajoznawczego.

W ekspozycji muzeum są liczne oryginalne rysunki i kopie z pieczę i grob Kamiennej mogiły, a także zdobycie przez ekspedycję archeologiczną przedmioty malarialnej kultury, które opowiadają o starodawnej historii naszego kraju.

Muzeum jest czynne od 10 godziny rano do 18 godziny popołudniu.

Poniedziałek — dzień wolny od pracy.

Do muzeum można jechać autobusami Melitopol — osiedle Mienoje (do przystanku kościowego), a także Melitopol — Nowofilipowka (do przystanku Sielcowiet).

* M. I. Rudziński. Kamienna mogiła. Kijów, 1961, s. 140.

Борис Анисимович Михайлов

КАМЕННАЯ МОГИЛА

Издательство «Промінь»

(На украинском, английском и польском языках)

Редактор В. В. Чернобальский

Художник В. П. Курчак

Художник-редактор А. П. Дерев'яко

Технический редактор В. С. Зрива

Корректоры А. Ф. Мельниченко, Н. О. Бончук

Переводчики Г. Г. Роговченко (английский язык), А. Ф. Миронюк, М. П. Камышевский (польский язык).

Издание на украинском языке 1971 г. Подписано до печати 18.11.1970 г. Формат издания 70х100^{1/8}. Друк. арк. 0,75 (1,05) + 0,25 (0,35) вкл. Обл.-арк. арк. 0,855 + 0,25 вкл. БТ 18238. Папір № 1. Тираж 35000 экз. Ціна 6 коп.

Издательство «Промінь».

25000. Дніпропетровськ.

пр-ст. К. Маркса, 60.

Зам. № 3515 Область книжного друку Дніпропетровського обласного управління у справах видавництва, поліграфії та книжкової торгівлі, 250078, Дніпропетровськ, вул. Сергія, 7.

6 коп.

